

Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації

А. Селіванов

постійний представник Верховної Ради України
у Конституційному Суді України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

Автор осмислює поняття конституціоналізму як конституційно-правової моделі, аналізує його структуру та засоби досягнення в сучасних українських реаліях, порушує питання щодо співвідношення народного та державного суверенітету.

Ключові слова: *судовий конституціоналізм, конституціоналізація, судовий контроль, інтеграційні процеси.*

Велику увагу в інтеграційних процесах юриспруденція приділяє пошуку раціонально сформованих конституційно-правових моделей. Однією з них є конституціоналізм у сучасній теорії конституційного права. Він є відтворенням конституціоналізації, що безпосередньо свідчить про її зв'язок із правовою державою, правами і свободами людини. Якщо оперувати тільки цими двома категоріями, то стає очевидним, що за наявності конституції в реаліях життя держава пасивно забезпечує її верховенство, а права людини переважно не гарантовані й не захищені перед публічною владою. Достатньо відкрити часописи органів судочинства, щоб побачити, що навіть судова влада у своїх рішеннях часто ігнорує конституційний постулат про вищу цінність людини і її життя, недоторканність і безпеку, гарантовані статтею 29 Конституції України. Адже ідеї конституціоналізму як ідеальної моделі конституційного ладу поки що не втілені у правовій реальності та не забезпечені захистом судової системи України. Практика свідчить, що частково Верховний Суд України у межах компетенції і Конституційний Суд України при здійсненні правосуддя здатні, по суті, виконувати функцію контролю над владою, а не над людиною. Засобом досягнення ідей конституціоналізму є насамперед конституційне правосуддя.

Це може здаватися парадоксальним. Але характер звернень громадян до Конституційного Суду України свідчить, що вони вбачають у єдиному органі конституційної юрисдикції останню інстанцію захисту своїх прав. З його створенням верховенство права отримало можливість вияву.

Без перебільшення варто наголосити, що на відміну від громадян жодна «компетенційна влада», зокрема й органи загального правосуддя, не відчують «великої любові» до конституційного правосуддя.

Причиною цього є те, що конституціоналізм складається із системи суспільно-правових поглядів науки, зокрема теорії конституції, конституційних цінностей і принципів, інститутів влади і демократії, конституційного ладу загалом, а також охоплює конституційні відносини. Оскільки рівень конституціоналізму за період авторитарного правління В. Януковича мав лише формальні ознаки за відсутнос-

ті легітимності диктаторського режиму, недовіра народу виводила його за межі онтологічного визнання самої Конституції як реального акта, який має незаперечно виконуватися насамперед самим суб'єктом влади — Президентом України.

Саме тому в сучасних реаліях конституціоналізм залишається без ціннісної юридичної основи. Прикро зазначати, що це стосується певної деформації конституційних принципів, втрати довіри до інститутів влади тощо. Життя суспільства не може будуватися лише на ідеалах, тому в теорії конституційного права кожна інтеграційна ідея має орієнтуватися на «живу» (реальну) конституцію, створювати «живий конституціоналізм».

Порушення цього питання зумовлене відсутністю правового простору конституціоналізації. Це означає, що норми законів регулюють відносини ширше, ніж це закріплено в нормах конституції, і не передбачають досягнення відповідності смислу конституційних положень, що створює обставини компетенційних спорів у політико-правовій природі таких актів.

Хіба потрібно доводити, що тільки суверен за конституцією в змозі і повинен вирішувати власну долю, свій політичний і соціальний розвиток, а тому має право не тільки на мирні зібрання, а й на власний референдум, на право змінювати Конституцію (як санкція юридичного права Верховної Ради України вносити зміни, зокрема до розділів I, II, III, IX, XI). Цей висновок можна віднести до фундаментальних цінностей народоправства, що було визнано Рішенням Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 7-рп/2005. Революція гідності довела, що природно-правова доктрина прав і свобод людини спрямована проти ідеї октроювання (дарування офіційною владою) гарантій для їх втілення, народо-владдя, місцевого самоврядування, справедливої судової влади тощо. Тобто цілком реальною стає нова концепція взаємовідносин народу з державою, що потребує оновлення конституціоналізму. Йдеться не про його структуру, а про якісно нові підходи з позицій реального осмислення насамперед існуючого конституційного ладу. Мабуть, слід замислитися над тим, що в процесі фетишизації держави (вона має всі можливості і здатна служити народу) суспільство відійшло на другий план в теоріях про владу. Держава здійснює управління всіма справами суспільства, яке дуже неорганізоване і являє собою хаотичну систему, і лише завдяки державі громадяни упорядковують своє життя. Відомий конституціоналіст, професор С. Авак'ян свого часу публічно заявив: «... нас підвели до думки, що без держави суспільство перетвориться у суцільне «болотне» некероване середовище... Це така рихла субстанція, яка складається з різних осіб і організацій. У неї постійно слід виховувати навички самоорганізації, самоврядування» (Авак'ян С. А. Российский конституционализм: несколько тезисов о неотложных задачах / С. А. Авак'ян // Актуальные вопросы юридической науки и практики. — 2014, февраль. — С. 24).

Цікаво, що вчений не помилився, коли, напевно, мав на увазі власну державу Росію, і своєю гіпотезою засвідчив: «В окремих країнах з'являється фігура лідера суспільства або лідера нації, однак при цьому складно відокремити бажання конкретної особи, її амбіції, намагання якогось керманіча і навіть директивного впливу від реальних побажань громадян відчувати свою свободу від держави, відповідно допомоги лідера у здійсненні забезпечення такої самостійності».

І ось який висновок можна побачити в цій науковій публікації професора С. Авак'яна: «До того ж, якщо це водночас глава держави, тоді складно говорити про суспільство як «самостійну складову конституційного ладу» (зазн. праця, с. 25). Хто ж у змозі розтлумачити такий реально відчутний російський політико-правовий образ глави держави? Безумовно, Конституційний Суд, якщо у нього завжди міцна платформа домінанти прав і свобод людини і громадянина. Можливо, ще багато є причин замислюватись над цим, але зрозуміло одне: держава має перспективу, якщо перспектива є у суспільства і кожного громадянина, і вони виборюють її консолідуючою силою суспільства.

Розглядаючи конституціоналізм як цілісну категорію, що відображає обраний суспільством європейський напрям розвитку, важливо наголосити, що ключовою проблемою для науки конституційного права є відповіді на запитання: у якому співвідношенні слід вважати реальне існування «народного суверенітету» та «державного суверенітету», які за відсутності між ними балансу створюють підґрунтя для авторитарної влади, можливості виникнення безкомпромісної узурпації всіх складових конституціоналізму? Чи не тому висунута ідея щодо самоорганізації громадян всередині суспільства, надання народу права суб'єкта законодавчої ініціативи (за відсутності спеціальної норми в Конституції і окремого закону), а також введення інституту народних петицій, обрання мирових суддів тощо залишається поза увагою парламенту. Для цього потрібна судова конституціоналізація всієї правової системи, що створить умови, за яких політичний режим відповідатиме конституційній моделі, а влада служитиме інтересам народу.

За таких обставин конституційний законодавець має можливість оцінити ідею широкого використання «судового конституціоналізму», не обмежуючи його смисл існування судової системи. Це означає, що реалії життя вимагають судового забезпечення конституціоналізму у змістовному плані, захисту базових цінностей конституційного ладу, що в сукупності створюють режим верховенства права у взаємозв'язку з верховенством конституції.

Важливо наголосити, що було б помилкою бачити в ідеї широкого запровадження «судового конституціоналізму» лише риторику забезпечення верховенства права. Перетворюючи функцію судової влади, що впливає на правову нормативність, ще у 1910 році помітив професор М. Лазаревський, який у своїх лекціях зазначив: «Подивіться уважно, я вважаю, що судовий контроль змінює сам характер конституції» (Лекции по русскому государственному праву. — Т. 1. — С. 435).

Конституційний Суд України в актах про тлумачення не завжди, на мій погляд, керується політико-правовою логікою Конституції України, а текст рішень з офіційною інтерпретацією не завжди є виявленням смислу конституційних норм, здатних сприяти інтеграційним процесам і оновити матрицю Основного Закону України. Практичне значення «судового конституціоналізму» як категорії полягає в тому, що він знаходить зв'язок між положеннями Конституції України і поточним законодавством.

Для конституціоналізації конче необхідні як «позитивний законодавець» — Верховна Рада України, так і «негативний законодавець» — Конституційний Суд України. Але важливо виходити з презумпції конституційності щоразу, коли конституціоналізація стосується як інститутів галузі права, так і окремих норм. Інакше виникає загроза «прогалин» у правозастосуванні, які з'являються в порядку не

конкретного, а абстрактного нормоконтролю. Ось тут важливо отримати конституційне тлумачення норми, яка оспорується. Проте практика конституційного правосуддя не часто застосовує власну методологію дослідження конституційності в нормативній єдності закону. Це негативно позначається на судовому конституціоналізмі як явищі інтегруючих властивостей Конституції України, конституційному ладі та правах і свободах людини і громадянина.

Таким чином, «судовий конституціоналізм» безпосередньо впливає на реальні інтеграційні процеси політичного розвитку, економічних і соціальних перетворень. На підтвердження наведеного слід висловити одну ідею, яка теоретично має знайти обґрунтування у доктрині конституціоналізації. Йдеться про розширення предмета судового контролю, а також суб'єктів громадянського суспільства у сфері розвитку державних інститутів, органів виконавчої влади (апарату управління) і місцевого самоврядування. Це, на нашу думку, має бути новий рівень конституційного контролю, коли визначені суб'єкти за Конституцією України можуть контролювати структуру органів влади, їх вертикальні і горизонтальні зв'язки з президентом, парламентом, урядом. Особливо це стосується нових, потрібних суспільству органів, що здійснюють юрисдикційну функцію.

Селиванов А. Судебный конституционализм как ценностная категория интеграционного направления конституционализации. Автор осмысливает понятие конституционализма как конституционно-правовой модели, анализирует его структуру и способы достижения в современных украинских реалиях, поднимает вопрос о соотношении народного и государственного суверенитета.

Ключевые слова: судебный конституционализм, конституционализация, судебный контроль, интеграционные процессы.

Selivanov A. Judicial constitutionalism as a value category of integration direction of constitutionalisation. The author interprets the constitutionalism as a constitutional and legal model, analyses its structure and methods of its achievement in the current Ukrainian realities, and addresses the ratio of national and state sovereignty.

Key words: judicial constitutionalism, constitutionalisation, judicial control, integration processes.